

Šta je bila, a šta je danas radnička klasa?

SERIJA diskusija „Radnici i politička proizvodnja ratova na Balkanu devedesetih godina“, koja se realizuje u okviru projekta Imenovati TO ratom Centra za kulturnu dekontaminaciju, započela je 22. decembra prošle godine razgovorom „Šta je bila radnička klasa sedamdesetih, osamdesetih i devadesetih godina prošlog veka, šta nakon 2000. godine, a šta je danas?“, u kom su učestvovali sociolozi Srećko Mihailović, Nada Novaković, Miroslav Ružić, Mladen Lazić, Vladimir Vučetić, Slobodan Cvejić, Boris Jašović i Đokica Jovanović politikolog Nebojša Vladisavljević, aktivista Dragomir Olujić, advokat Aleksandar Lojur i Velimir Lazić, predstavnik Pokreta akcionara, radnika i sindikata Srbije.

Imajući u vidu da su većina ratnika, današnjih veteranu, bili radnici, današnji nezaposleni i „gubitnici tranzicije“, cilj ove diskusije, kao i čitave serije, bio je da utvrdi ko je bio čovek koji je otišao u rat i koju političku poziciju, ili moć je imao, budući da se sve do kraja osamdesetih godina vladalo u ime radnika; ali radnici su, po imenu, bili svi: radnici u proizvodnji, radnici u prosveti, radnici u kulturi, itd. Kada i pod kojim uslovima se javlja radnička klasa, kakvu je moć imala, zašto ju je izgubila, ili je se odrekla da bi prihvatala rat i privatizaciju?

U ovom broju objavljujemo koncept diskusije od 22. decembra, nastavak teksta Srećka Mihailovića „Radnici/radnička klasa u deceniji promena 1989-2000.“, čiji smo prvi deo objavili u prethodnom broju, kao i prilog ratnog veterana Tomislava Đorđevića odgovoru na pitanje šta je bila, a šta je danas radnička klasa?

Ivan Zlatić

Diskusija Šta je bila radnička klasa sedamdesetih, osamdesetih i devadesetih godina prošlog veka, šta nakon 2000. godine, a šta je danas?

CZKD – Paviljon Veljković, 22. decembar 2012.

U kontekstu projekta Imenovati TO ratom, učešće radničke klase u ratu i njena podrška Miloševićevom režimu ostaju bolna i otvorena pitanja, kako za veterane, koji su se u velikom broju slučajeva vraćali i u fabrike opuštene korupcijom u procesu privatizacije, tako i za antiratne aktiviste, koji svojim pitanjem: „Zašto nas radnici nisu podržali?“ ustvari otvaraju pitanje da li je antiratni pokret bio klasni fenomen? Zaključujući svoj tekst „Jugoslovenski radnički pokret 1981-1991.“ Goran Mušić pita: „U kom stanju su se nalazile samoupravljačke strukture unutar preduzeća osamdesetih i kako su ekonomске reforme uticale na njih? Kako se organizovalo štrajkački pokret i koji je bio obim i domet akcija solidarnosti u drugim republikama? Kakvu ulogu je u ovim dešavanjima imao zvanični Savez sindikata Jugoslavije? Kako je dinamika i priroda odnosa između štrajkova i nacionalističkih mobilizacija? Kakvu ulogu je radnička klasa igrala u ratovima devedesetih?“ Da bi smo na ova pitanja odgovorili, moramo se zapitati šta je bila jugoslovenska radnička klasa u tom periodu, i kako je to postala prolazeci kroz različite faze razvoja i krize SFRJ.

Neposredno nakon Drugog svetskog rata, zastupljenost radnika i seljaka je u članstvu vladajuće partije bila viska, a u hijerarhiji odgovarajuća njihovom procentu u ukupnoj populaciji. Međutim, njihova zastupljenost u narednim decenijama drastično pada, dok se za relativno kratko vreme konsolidovala klasa pratičkih funkcionera koja blokira mobilnost među klasama sa jedne strane, a subjektivaciju radnika i klasno osvešćivanje sa druge. Ovo je omogućeno promenom paradigme. U

za samoobrazovanje Riten društvena pitanja uciteljneznalica.org

Imenovati TO ratom – Centar za kulturnu dekontaminaciju

Srećko Mihailović

Radnici/radnička klasa u deceniji promena 1989-2000. (2)

Lumpenproleterizovanje onih koji su u socijalizmu „bili na vlasti“
– teze –

Zaključak

Na početku poslednje decenije prošlog veka među biračima je dominirao tip birača-vremka (u vodu, u socijalizam, u naciju, u Srbiju, uostalom u bilo šta). Na kraju te decenije blagu prevagu je imao tip racionalnog birača. Prvi tip birača je na izborima samo potvrđivao svoju veru, dok je drugi vagio učinak vlasti, učinak političkih partija i političkih lidera, istovremeno procenjujući ko će u bliskoj budućnosti učiniti više za boljat pre svega na planu standarda³. Reč je dakle o jednoj mešavini retrospektivnog i prospективnog glasanja. Neposredna posledica ove promene tipa izbora ogleda se u navedenim rezultatima izbora u poslednjoj deceniji prošlog veka.

Ta promena tipa biranja uslovljena je dublim promenama: *prvo*, u klasnoj strukturi društva i

drugo, u promenama u vrednosnim orientacijama. Pojednostavljeno rečeno, u ovom periodu dolazi do sve jačnije klasne diferencijacije, dajeći značajnu primenu u privrednoj i političkoj životu.

Na vrednosnom planu, pak, već počev od 1993. godine, započea se opadanje nacionalizma i

etičke distante i smanjanje broja autoritarno orijentiranih građana (videti o ovome: Srećko

Mihailović „Virtuelna legitimacija Treće Jugoslavije“ u Slavjević, Zoran i Srećko Mihailović.

1999. *Dva ogleda o legitimitetu*. Beograd: IDN o FES).

Zaostavljanje klasnih protivrečnosti i promene socio-političkih vrednosti, kao suštinski socijalni trendovi, ubrzavaju počev od sredine devedesetih godina i krajem te decenije dovode do

promene tipa biranja i do pobeđe Demokratske opozicije Srbije.

Milošević and Co je u zamenu za vlast ponudio veliko trijedno obećanje: koncept nade, velike Srbije i velikog omiljenog vode, nastojeći da se ova tri obećanja sinergetski prožimaju. U konceptu nade obećanja su vezivana za punu zaposlenost, socijalnu sigurnost i švedski standard. U fami o velikoj Srbiji prepitala se nebeska Srbija, srpska Jugoslavija i rat sa celim svetom. U fami o velikom omiljenom vodi nalazimo najveći srpski san o Mojsiju koji predvodi srpsko pleme (ali bez 40-togodišnjeg lutanja po putinji); uostalom zar nebeski narod to ne zasluzuјe! *Ne može čovek da se otme ušiku da je nebeski narod uvek više čenio svoje mrtve vode; svi oni su posle smrти ili još češće, posle nasilne smrти, bili popularniji i cenjeniji nego za život!*

Koncept nade je razorila kriminalna privatizacija, propadanje privrede, masovna nezaposlenost, fiktivna radna mesta, neviđena devalvacija... Bogati su bivali sve bogatiji a siromašni sve siromašniji... Srednja klasa se sruzvala u radničku klasu, a radnička klasa u lumpenproleterijat... Fama o velikoj Srbiji je razvezana sve kracom Srbijom, kracom nego ikada u poslednjih sto godina. Uostalom, od 1991. se uviđalo, kod većine doduše usporenog, da se ljudski nacionalni i politički snovi srpskog vodstva moraju plaćati krviju i životima radnika i seljaka. Fama o vodi je resturana onda kada se vođa pokazao, pored svega drugog, i kao veliki papučić, a valjda bi mu Srbi sve i oprostili, sve osim toga... U takvoj konstelaciji stanja i koincidirao sa padom zastupljenosti radnika u partiskoj hijerarhiji.

Kakvu ulogu je u ovim dešavanjima imao zvanični Savez sindikata Jugoslavije? Kako je dinamika i priroda odnosa između štrajkova i nacionalističkih mobilizacija? Kakvu ulogu je radnička klasa igrala u ratovima devedesetih? Da bi smo na ova pitanja odgovorili, moramo se zapitati šta je bila jugoslovenska radnička klasa u tom periodu, i kako je to postala prolazeci kroz različite faze razvoja i krize SFRJ.

Neposredno nakon Drugog svetskog rata, zastupljenost radnika i seljaka je u članstvu vladajuće partije bila viska, a u hijerarhiji odgovarajuća njihovom procentu u ukupnoj populaciji. Međutim, njihova zastupljenost u narednim decenijama drastično pada, dok se za relativno kratko vreme konsolidovala klasa pratičkih funkcionera koja blokira mobilnost među klasama sa jedne strane, a subjektivaciju radnika i klasno osvešćivanje sa druge. Ovo je omogućeno promenom paradigmе. U

Novi koncept nade ponudiće DOS, a naravno nastaviće se koketiranje znatnog broja ljudi sa ovakvom ili onakvom velikom Srbijom. Mnogi će, pak, i dalje tražiti vodu sa čarobnim štapićem za sve srpske probleme.

x x x

U prvom istraživanju višestrančnih izbora (Mihailović Srećko i drugi, 1991. *Od izbornih rituела do slobodnih izbora*. Beograd: Institut društvenih nauka), krajem oktobra 1990. godine, dve nedelje išči izbora, 61% ispitnika je navelo stranku za koju bi glasalo na izborima.

Među ispitnicima koji su imali izbornu orientaciju 56% se izjasnilo za SPS, 21% za SPO i 8% za demokratsku stranku. Pokazatelji klasnog položaja (u ovom slučaju školska spremra i zanimanje) nisu bili statistički značajnije povezani sa izbornom odlukom. Koeficijent kontigencije jedva da je prelazio prag uvažavanja značajnosti (0,20 za školsku spremu, odnosno 0,24 za zanimanje – u drugom krugu istraživanja). To je praktično značilo da nisu utvrđene značajne razlike u strukturi birača one tri stranke koje su imale najveći broj birača. Ipak, nešto malo više onih koji su manje obrazovani, nešto malo više radnika, seljaka, penzionera i domaćica glasalo je za SPS. To je, u stvari bila naznaka diferencijacije koja će kasnije biti sve izrazitija. Kada se gleda unutarpartijska struktura izbornih pristalica onda je bilo vidljivo da u Demokratskoj stranci dominiraju stručnjaci (visoko obrazovanje) – 35%, u SPO radnici sa 36% i u Socijalističkoj partijskoj takođe radnici, čak sa 42%. Može se dakle, tvrditi da su se glavne stranke prilično socio-klasno profilisale pa da se DS utemeljavala u srednjoj klasi, a SPO i SPS u radničkoj klasi. S druge strane, izborna diferencijacija unutar socio-klasnih grupa nije bila posebno izražena, bili su vidljivi tek nagovestaji. Bila je pak prilično vidljiva diferencijacija unutar grupe apstinenta („dno“ društvene hijerarhije), odnosno unutar grupe izbornih participanata (srednji i gornji deo društvene hijerarhije).

Istraživanje javnog mnenja Srbije (JMS 04 2000) koje je obavio istraživački tim Centra za proučavanje alternativa Milana Nikolića, dve nedelje uoči septembarskih izbora za predsednika Savezne republike Jugoslavije, na reprezentativnom uzorku od 1.640 ispitnika (vidi prilog) pokazalo je bitne promene odnosa osnovnih društvenih grupa prema političkim partijama i liderima.

Pokazatelji klasnog položaja (i u ovom slučaju školska spremra i zanimanje) sada su statistički značajno povezani sa izbornom odlukama. Koeficijenti kontigencije između školske spremre birača i raznih izbornih opredeljenja kreću se između 0,30 i 0,33 – dok su kontigencija između zanimanja i izbornih odluka kreće od 0,34 do 0,37. Jednostavno rečeno, glasanje na izborima u septembru i decembru 2000. godine bilo je klasno obojeno. Socijalisti i radikalni imali su više glasova od DOS-a jedino u grupama: birača sa osnovnom školom ili bez te škole, poljoprivrednika i domaćica na selu, nekulikovanih i polukulikovanih radnika i domaćica. Za DOS je glasala srednja klasa i srednji i gornji deo radničke klase. ◉

³ Sire o ovome videći u tekstu Srećko Mihailović „Političke formule održanja i proene režima u Srbiji“, u: Sasić Ivana i Milan Subotić (prič.). 2001. *Revolucija i poredak. O dinamici promena u Srbiji*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

⁴ Istraživački tim su činili sociolozi Srećko Mihailović (rukovodilac) i Stjepan Gredelj, socijalni psiholog Mirjana Vasović i Bora Kuzmanović, i politikolog Zoran Stojiljković.

PRILOG

Tabela 1: Izborna orientacija za savezne izbore i školska spremra birača (u %)

	DOS	SPS, JUL I SRS	Ostali	Ne zna, apstinenti	UKUPNO
Osnovna i manje	27	32	3	38	100
Škole za radnike	45	21	8	26	100
Srednje škole	53	17	8	22	100
Više škole i fakulteti	66	14	4	16	100

C= 0.333 Kramerov V= 0.204 FI= 0.353

Tabela 2: Izborna orientacija za savezne izbore i zanimanje birača (u %)

	DOS	SPS, JUL I SRS	Ostali	Ne zna, apstinenti	UKUPNO
Poljoprivrednik ili domaćica na selu	24	34	4	38	100
NK ili PK radnik	28	34	3	35	100
KV ili VK radnik	46	20	7	27	100
Tehničar	54	14	12	20	100
Službenik (srednja škola)	43	24	9	24	100
Stručnjak (viša ili visoka škola)	66	14	4	16	100
Domačica	22	30	3	45	100
Učenik, student	68	9	2	21	100

C= 0.371 Kramerov V= 0.179 FI= 0.400

Tabela 3: Izborna orientacija za predsedničke izbore i školska spremra birača (u %)

	V. Košturnica	S. Milošević	V. Mihailović	T. Nikolić	Ne zna, apstinenti	UKUPNO
Osnov						